

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

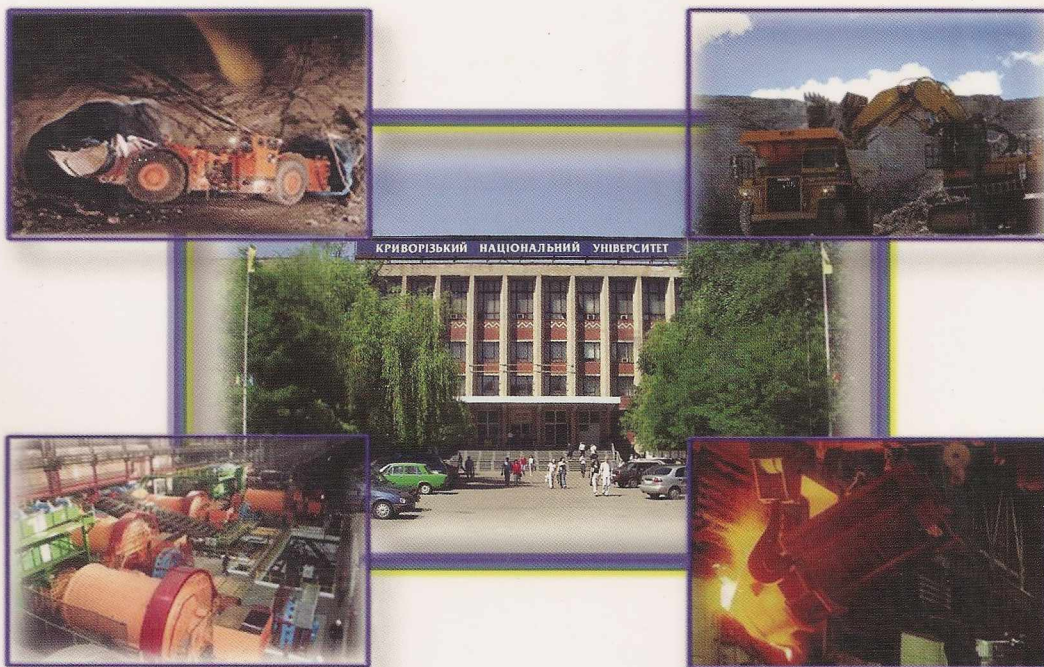
ДВНЗ «КРИВОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Міжнародна науково-технічна конференція

Матеріали конференції

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ
ТА СУСПІЛЬСТВА**

Т о м 2

22-25 травня 2013 року

Кривий Ріг

УДК 94(4) (075.8)

Ю. І. ЧИРВА,

канд. істор. наук, доцент

Криворізький педагогічний інститут

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

АБХАЗІЯ У СКЛАДІ РАДЯНСЬКОЇ ГРУЗІЇ: ІЛЮЗІЇ ТА РЕАЛІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ

У статті аналізується стан грузинсько-абхазьких відносин радянського періоду, розкривається деструктивний характер національно-культурної політики Кремля, що здійснювалася в Грузинській РСР.

Проблема та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Кавказький регіон на рубежі ХХ-ХХІ ст. перетворився в район суцільної політичної нестабільності. Свідченням цього є дві чеченські війни, збройне вірмено-азербайджанське протистояння в Нагірному Карабасі, грузинсько-південноосетинський та грузинсько-абхазький конфлікти. Не випадково відомий американський політолог З. Бжезинський включив Кавказ до складу так званих «евразійських Балкан» [1, с. 151]. Ситуація ускладнюється тією обставиною, що деякі з провідних країн світу включили регіон до сфери своїх національних інтересів. Це стосується, зокрема, Росії. Незадовго до трагічних подій серпня 2008 р. російський дослідник А. Циганок відверто вказував: «Виправити помилку, що була допущена у відношенні до Абхазії і Південної Осетії, Росія може або визнанням їх незалежності, або сприянням приєднання до Росії або оголошенням над ними протекторату. Такі дії з боку Росії відповідають як національним інтересам РФ, так і інтересам переважної більшості громадян, що проживають в Абхазії і Південній Осетії» [6, с. 19]. Звертає на себе увагу той факт, що загострення ситуації в регіоні сталося одразу після розпаду СРСР. Це ілюзорно сприяє уявленню про радянський період як час «процвітання і зближення» народів Радянського Союзу.

Аналіз досліджень та публікацій. Історіографія грузинсько-абхазького етнополітичного конфлікту сьогодні лише проходить період свого становлення. Чітко виділяються два табори дослідників. До першого з них належать грузинські історики (М. Вагнадзе, В. Гурулі, Н. Бахтадзе), які сприймають будь-яку активізацію абхазького національного руху як вияв сепаратизму та замах на політичну цілісність Грузії. Другий табір представлений абхазькими (О. Бгажба, С. Лакоба) і російськими (О. Широкоград, О. Шишков, В. Шнірельман) дослідниками. Останні наголошують на праві абхазького народу на власну державність і, відповідно, оцінюють час перебування Абхазії у складі Грузинської РСР як період політичних, економічних й культурних утисків абхазького народу грузинами. На жаль, у своїй більшості роботи зазначених авторів відзначаються публіцистичністю та упередженістю, яка носить ярко виражений політичний характер.

Постановка завдання. Метою статті є доведення деструктивного характеру спроб партійного керівництва розв'язати «абхазьке питання» за часів існування Грузинської РСР.

Викладення матеріалу та результати. У липні 1918 р. проголошена після розпаду Закавказької Демократичної Федеративної Республіки Грузинська Демократична Республіка (ГДР) здійснила окупацію Абхазії. Остання на той момент мала всі ознаки суверенітету (парламент, уряд, конституція) і абхазі цілком слушно сприймали вторгнення грузинських військ як агресію.

У квітні 1920 р. силами Червоної армії більшовицьке керівництво розпочало експорт революції в Закавказзя. Характерно, що питання перспектив розвитку міжнаціональних відносин в регіоні не було пріоритетним для Кремля. Так, в листі В.Леніна «Товаришам комуністам Азербайджану, Грузії, Вірменії, Горської республіки» від 14 квітня 1921 р. підкреслювалось: «Але яким би не був важливим національний мир між робітниками і селянами Кавказу, незрівнянно ще більш важливим є утримати та розвинути Радянську владу» [4, с. 387].

25 лютого 1921 р. війська 11-ї армії з боями зайняли Тіфліс. Грузинська Демократична Республіка припинила своє існування. Проте влада ГДР над Абхазією була повалена силами абхазьких повстанських загонів «Къяраз» за підтримки частин Червоної армії лише 4 березня 1921 р. 31 березня була проголошена Радянська Соціалістична Республіка Абхазія, незалежність якої 21 травня 1921 р. визнав Ревком СРР Грузії.

У грудні того ж року під тиском наркома у справах національностей РСФРР Й. Сталіна Абхазія уклала з Грузинською СРР договір, за яким утворювався військовий, політичний та фінансово-економічний союз між двома республіками. Зазначений договір був ратифікований у лютому 1922 р. I з'їздом Рад Абхазії. Таким чином, відносини між Грузією та Абхазією ґрунтувалися на той момент на договірній основі.

12 березня 1922 р. в Тіфлісі конференція представників ЦВК радянських Азербайджану, Вірменії та Грузії затвердила угоду про створення Федеративного Союзу Соціалістичних Республік Закавказзя, який 13 грудня 1922 р. був трансформований в Закавказьку Соціалістичну Федеративну Радянську республіку (ЗСФРР). До складу Федерації увійшла й Абхазія, хоча її державно-правовий статус в ЗСФРР не був чітко визначений, оскільки відносини між Тіфлісом і Сухумом регулювалися на той час договором грудня 1921 р.

Проте суверенність Абхазії тоді не підлягала сумніву. Так, 30 грудня 1922 р. голова Абхазької СРР Н. Акіртава поставив свій підпис під текстом Договору про утворення СРСР [8, с. 120]. У квітні 1925 р. III з'їзд рад Абхазії затвердив конституцію республіки. Оскільки, відповідно до чинного законодавства, автономні республіки не мали власних конституцій, то де-факто Абхазька СРР перебувала на той час в складі СРСР як союзна республіка. Протягом 1926-1927 рр. і Грузія, і Абхазія прийняли нові конституції, які законодавчо оформили їх договірні відносини. Такими вони залишалися до лютого 1931 р., коли статус Абхазії знову понизився – було прийнято рішення про її перетворення в автономну республіку в межах Грузинської СРР.

Таке рішення центру викликало невдоволення абхазького населення. З 18 по 26 лютого 1931 р. в с. Дуріпш відбувався «загальнонаціональний мітинг абхазького народу», який висловив недовіру уряду. На думку сучасного білоруського дослідника М. Гродненського, це був перший масовий виступ абхазів на захист своєї державності і своїх прав в умовах радянської влади [3, с. 347].

Проте аж до загибелі у 1936 р. Голови ЦВК Абхазії Н. Лакоби, який мав довгочасні дружні стосунки із Сталіним, пониження правового статусу республіки мало впливало на реальну ситуацію в автономії. Абхазькій АСРР вдавалося до середини 1930-х рр. уникати масових репресій і прискореної колективізації. Абхазія продовжувала користуватися певною самостійністю та зберігати свій культурний ландшафт. Більш того, в останні роки життя Н. Лакоба не один раз ставив перед Й. Сталіним питання щодо можливості входження Абхазької АСРР до складу РСФРР [9, с. 267].

Проте у другій половині 1930-х рр. ситуація докорінно змінилася. В республіці розпочалася насильницька інтеграція абхазів в грузинську спільноту. Тбіліськими властями був розроблений новий абхазький алфавіт, складений на основі грузинської графіки, потім стали закриватися абхазькі національні школи, відбувалася грузинізація абхазької топоніміки. По суті, відбувалася прискорена насильницька інтеграція абхазів в грузинську спільноту. Для цього, зокрема, абхазів намагалися уявити як одну із грузинських етнічних груп. В Грузії навіть знайшла поширення відповідна теорія етногенезу.

До Абхазії стали масово переселятися грузини. Здійснювалося це централізованим порядком: у 1939 р. при РНК Абхазької РСР був створений переселенський відділ. Тоді ж для реалізації його планів була створена спеціальна будівельна організація «Абхазпереселенбуд». В результаті штучної зміни демографічної ситуації, що тривало і в післявоєнний період, абхазів, які у 1897 р. становили 55,3% населення Абхазії, перетворилися у себе на батьківщині у національну меншість – 17% на початку 1990-х рр. [3, с. 349].

У 1940-х рр. ситуація в Грузинській РСР мало змінилася. Так, у серпні – вересні 1941 р. були заарештовані 20 визначних представників абхазької інтелігенції. Їх обвинуватили у створенні націоналістичної організації і підготовці державного перевороту. Більшість з обвинувачених були розстріляні. У березні 1945 р. побачила світ постанова про переведення навчання в абхазьких школах на грузинську мову. Таке рішення мотивувалося спільністю матеріальної та духовної культури двох народів. Протягом 1945-1946 рр. абхазькі школи були закриті і замінені на грузинські. Замість абхазьких підручників шкільні бібліотеки отримали грузинські. У липні 1946 р. зникли вивіски з абхазькими написами, а Союз письменників Абхазії перетворився в Абхазьке відділення Союзу письменників Грузії. Припинився вихід

газет і журналів абхазькою мовою. Абхазький державний ансамбль отримав назву «Державного ансамблю грузинської народної пісні і танцю».

Після смерті Сталіна, московським керівництвом було вжито деяких заходів, спрямованих на підтримку статусу корінного населення. В особливій постанові Президії ЦК КПРС від 10 червня 1956 р. «Про помилки і недоліки у роботі Центрального Комітету Комуністичної партії Грузії» було визнано факти насильницької асиміляції в республіці абхазького, осетинського і вірменського населення. Після цього були відновлені в правах абхазькі школи, і в них знову почалося викладання абхазької мови і літератури. Було вжито заходів щодо повернення до навчальних закладів абхазьких викладачів, що раніше були звільнені. Був також повернутий абхазький алфавіт, складений на основі кирилиці, відновлені колишні назви ряду населених пунктів.

Проте міжнаціональна напруженість в Абхазії продовжувала посилюватися. У квітні 1957 р. та у квітні 1967 р. в республіці відбулися масові виступи абхазького населення з вимогою виведення Абхазької РСР зі складу Грузії. Ще й досі в середовищі науковців відсутня єдина точка зору щодо того, що стояло за зазначеними акціями. Російська дослідниця С. Червоная пише: «Чи то передбачалося, що через кожне десятиріччя треба трохи «випустити пар» абхазьким антиавтономістам, чи то час від часу потрібен був приклад для наочного уроку і привід до чергової кампанії по боротьбі з націоналізмом, чи то насправді переливалися через край національні пристрасті» [7, с. 358]. Але в будь-якому випадку є зрозумілим, що в радянській Грузії абхазьке питання не втрачало своєї актуальності.

Наступний масовий виступ абхазів припав на 1977 – 1978 рр., коли йшло обговорення проектів нової Конституції СРСР і Конституції Грузинської РСР. Спочатку власті намагалися вилучити із нової редакції Основного закону Грузії положення про грузинську мову як державної в межах республіки. Проте грузини відповіли на це багатотисячною демонстрацією, що відбулася в Тбілісі. Вони наполягали на державному статусі грузинської мови, побоюючись русифікації. Однак те, що виглядало природною захисною реакцією з точки зору грузинів, викликало негативне ставлення абхазів, які вже давно звикли до російської як до другої рідної мови. До того ж мовна ініціатива грузинської громадськості, на їх думку, створювала загрозу для абхазької мови. Наслідком загострення соціолінгвістичної ситуації в республіці став відкритий лист 130 відомих абхазьких діячів культури, в якому йшлося про дискримінацію абхазького народу і фактичні порушення абхазької автономії з боку грузинських властей. Лист був підписаний такими абхазькими вченими як І. Мархолія, А. Аншба, О. Даменія, Р. Чанба, В. Цвінарія. Останні висловлювали тривогу з приводу можливості грузинізації автономії та вимагали виходу Абхазії зі складу Грузинської РСР.

Репресивні заходи влади щодо підписантів викликали бурю протестів по всій Абхазії. У виступах приймали участь цілі села, тисячі чоловік. Поступово народні виступи набували антигрузинського характеру. Вони заставили владні структури здійснити певні заходи, спрямовані на стабілізацію ситуації в автономії. У червні 1978 р. перший секретар ЦК КПГ Е. Шеварднадзе відкрито визнав факти дискримінації абхазького населення в Грузинській РСР. Наслідком цього стало збільшення питомої ваги абхазів в партійних і радянських органах влади. Тоді ж в Сухумі на базі місцевого педагогічного інституту було відкрито Абхазький державний університет, який в подальшому перетворився у важливий національний символ республіки. Проте загальне ставлення грузинських властей до абхазів кардинально не змінилося. Не випадково, що Конституція Абхазької АРСР взірця 1978 р. приймалася у будинку Абхазького обкому партії, який був оточений військами на випадок народних виступів.

Втім, за антигрузинськими акціями того часу, що відбувалися, як правило, у спокійних формах, стояли переважно представники місцевої партійно-радянської номенклатури, за якими йшла незначна частина молоді та абхазької інтелігенції. Основне населення республіки виявляло відверту байдужість до гасел національного відродження.

В період горбачовської «перебудови» грузинсько-абхазькі відносини загострилися, оскільки обидва народи по-різному оцінювали перспективи свого подальшого розвитку. Якщо керівництво Грузинської РСР прагнуло зберегти цілісність республіки, то політичні лідери Абхазії намагалися добитися максимально широкого суверенітету автономії. Останнє ж сприймалося в Тбілісі як вияв сепаратизму. 18 березня 1989 р. в с. Лихни відбувся

багатотисячний Сход абхазького народу, на якому було прийнято звернення до вищих державних інстанцій СРСР щодо необхідності повернення Абхазії статусу союзної республіки [2, с. 282]. Репресивні заходи з боку грузинських лідерів не заставили себе чекати. В подальшому позиції сторін стали ще більш радикальними. Грузинські націоналісти практично відкрито стали заявляти про наміри відокремити Грузію від СРСР і створити незалежну демократичну державу. Водночас, пам'ятаючи про порушення прав національних меншин в період існування ГДР й бурхливо реагуючи на шовіністичні гасла деяких грузинських політиків, абхазі наполегливо наполягали на поверненні Абхазії статусу суверенної республіки і заявляли про неможливість подальшого перебування у складі Грузії.

На жаль, національно-державна політика Кремля сприяла лише подальшому загостренню грузинсько-абхазького протистояння. Так, прийнятий 26 квітня 1990 р. Закон СРСР «Про розмежування повноважень між Союзом РСР і Суб'єктами Федерації» прямо вказував на те, що автономні республіки є суб'єктами СРСР. Це логічно виводило Абхазію з-під юрисдикції Тбілісі і дало змогу Верховній Раді Абхазької РСР 25 серпня 1990 р. прийняти Декларацію про державний суверенітет республіки і Постанову про правові гарантії захисту її державності. Закономірним і очікуваним за зазначених умов стала участь Абхазії у Всесоюзному референдумі 17 березня 1991 р. На тлі того, що кероване З. Гамсахурдіа грузинське керівництво відмовилося прийняти в ньому участь, це був прямий виклик офіційному Тбілісі. За офіційними даними за збереження Союзу РСР висловилося 98,6% абхазьких виборців [5, с. 172]. Свідченням декларованої суверенності Абхазії стала й участь Голови Верховної Ради республіки В. Ардзінби в засіданні підготовчого комітету для роботи над проектом нового Союзного договору і визначення порядку його укладення, яке відбулося 24 травня 1991 р. в Ново-Огарево [5, с. 187]. В цілому ж політична конфронтація і «війна законів» між Тбілісі і Сухумі тривали до останнього дня існування СРСР.

Висновки та напрямки подальших досліджень. Таким чином, кривава грузинсько-абхазька війна 1992-1993 рр. аж ніяк не була наслідком розпаду Радянського Союзу. Причини конфлікту були більш глибинними, вони крилися в глибині століть. Радянський період історії Закавказзя, попри ілюзорну стабільність в царині національних відносин, лише посилив конфронтацію між двома народами. Москва підтримувала цілісність Грузії в разі похваллення абхазького визвольного руху і кидалася на захист абхазів в період реальної, а частіше – уявної опозиційності Тбілісі до центру. Особливо активно зазначена тенденція виявила себе за часів горбачовської «перебудови», коли грузинсько-абхазьке протистояння вже балансувало на межі війни і миру. Подальше вивчення грузинсько-абхазьких відносин радянського періоду виглядає перспективним, але є можливим лише за умов ретельного і неупередженого вивчення існуючих джерел.

Література

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Збигнев Бжезинский ; [пер. с англ. Ю. О. Уральской]. – М.: Международные отношения, 2000. – 256 с.
2. Богданович В. Ю. Конфликты и войны после распада СССР / [В. Ю. Богданович, А. Я. Маначинский, Ю. В. Егоров, А. А. Бортник]. – Киев: Кий, 2007. – 420 с.
3. Гродненский Н. Н. Кавказская война XXI / Николай Николаевич Гродненский. – Минск: Современная школа, 2009. – 384 с.
4. Директивы командования фронтов Красной Армии. 1917 – 1922: в 4 т. / [ред. колл. Н. Н. Азовцев и др.]. – М.: Воениздат, 1971 – 1978. – Т.3. – 1974. – 770 с.
5. Союз можно было сохранить. Белая книга. Документы и факты о политике М. С. Горбачева по реформированию и сохранению многонационального государства / [общ. ред. А. Б. Вебера [и др.]]. – М.: Апрель-85, 1995. – 351 с.
6. Цыганок А. Д. Война 08.08.08. Принуждение Грузии к миру / Анатолий Дмитриевич Цыганок. – М.: Вече, 2011. – 288 с.
7. Червонная С. Абхазия: посткоммунистическая Вандея / С. Червонная // Психология национальной нетерпимости: Сб. ст. [сост. Ю. Л. Чернявская]. – Минск: Харвест, 1998. – 560 с.
8. Широкоград А. Б. Кавказский капкан. Цхинвал – Тбилиси – Москва / Александр Борисович Широкоград. – М.: Вече, 2009. – 352 с.